

УДК 330.342.23:338.45.01

Мартишев П.А., аспірант

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

СУПЕРЦИКЛИ РИНКУ СИРОВИНИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто динаміку світових цін на сировину протягом останніх десятиріч. Охарактеризовано поняття сировинних суперциклів та їхню роль у розвитку світового ринку продовольства. Проаналізовано вплив цінових циклів на розвиток агропродовольчого комплексу України, обґрунтовано прогнози та рекомендації щодо майбутнього розвитку аграрного сектора національної економіки.

Ключові слова: *сільське господарство, ціни, сировина, економічний розвиток, цикли.*

P. Martyshev, Postgraduate Student

SO "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine"

COMMODITY MARKET SUPER-CYCLES AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AGRICULTURE

The paper considers the dynamics of world commodity prices for a few recent decades. The author characterizes the concept of commodity super-cycles and their role in the development of global food market. The influence of price cycles on the agricultural development in Ukraine is analyzed; forecasts and recommendations concerning future development of this sector have been provided.

Keywords: *agriculture, price, volatility, commodities, economic growth, cycles.*

JEL: O14, L52

Багато сучасних економістів сходяться на тому, що зростання цін на сировину у світі відбувається з певною періодичністю. Високі ціни спричиняють приплив інвестицій та розвиток нових технологій. Імпульсом для зростання ділової активності зазвичай є раптовий стрибок внутрішніх цін, зумовлений низьким обсягом поставок сировинних товарів у певний період. Вважають, що протягом останнього століття існувало чотири періоди товарного буму, що спричиняли різке зростання цін на енергоносії, промислову сировину та сільськогосподарську продукцію. Очевидно, що довгострокова динаміка світових цін на сировинні товари є циклічною за своїм характером. При цьому

періоди піднесення та спаду цін є такими довгими, що економісти називають їх суперциклами.

Ці цикли не є найдовшими з погляду економічної теорії. Так, загальновідомі цикли Кондратьєва тривають 45–60 років, а вікові логістичні цикли охоплюють період від 150 до 350 років¹. Зазначимо, що всі теорії довгострокової циклічності економіки зазнають гострої критики багатьох авторитетних вчених. Так, американські дослідники Натан Розенберг та Клаудіо Фріштак у 1983 р. довели,

¹ Башнянин Г.І. Політична економія. Ч. 1: Загальна економічна теорія. Ч. 2: Спеціальна економічна теорія. Київ: Ніка-Центр: Ельга, 2000. С. 261–265.

що довгострокові спади та піднесення світової економіки мають випадковий характер². Лауреат Нобелівської премії Гарі Бекер у своїй доповіді Американській економічній асоціації у 1988 р. зазначив, що дослідникам необхідно ще як мінімум 200 років спостережень для визначення закономірності у формуванні макроциклів³.

Незважаючи на скепсис деяких представників науки, розуміння природи сировинних циклів є надзвичайно важливим для прийняття стратегічних рішень як урядами країн, так і представниками бізнесу. Скажімо, тенденції цін на певні види сировини визначали економічну політику деяких країн, що розвиваються (наприклад, країн Латинської Америки).

У 2012 р. економісти Більге Ертен та Хосе Антоніо Окампо провели фундаментальне дослідження, метою якого було виявити закономірності у формуванні довгострокових циклів на ринку сировини. Для цього було взято дані цін 24 сировинних товарів у період з 1865 р. до 2012 р. Товари було поділено на категорії: нафта, метали, сільськогосподарська продукція загалом, сільськогосподарська продукція тропічної зони та сільськогосподарська продукція помірної кліматичної зони.

Декомпозиція часових рядів цін підтвердила наявність чотирьох суперциклів, кожен із яких тривав від 30 до 40 років (табл. 1). Ці довгі цикли показували значну амплітуду (від 20 до 40% відхилення від довгострокового тренду). Ціни на метали та енергоносії починали зростати раніше, ніж ціни на сільськогосподарську сировину, їх підвищення було повільнішим. На відміну від інших груп сировинних товарів, ціни на агропродовольчу продукцію впродовж досліджуваного періоду не мали чітко вираженого довготрива-

лого тренду до підвищення; їх зростання відбувалося досить швидко, після чого наставав тривалий період зниження. Щодо географічних та кліматичних відмінностей, то тропічне сільське господарство показало суперцикли зі значно більшою амплітудою, ніж нетропічне. Це було обумовлено надлишком дешевої робочої сили в малорозвинених країнах, розташованих біля екватору; в таких умовах заробітна плата та собівартість вирощеної продукції мали тенденцію до зниження. Низька собівартість обумовила можливість значного зниження цін. Проте ймовірність їх стрімкого підвищення також існувала з огляду на низьку еластичність попиту, характерну для сільського господарства, особливо у країнах з низьким імпорнтним потенціалом. Характерною рисою динаміки сировинного ринку є те, що середнє значення ціни у кожному наступному циклі є меншим за попереднє. Це узгоджується з гіпотезою Пребіша – Зінгера, згідно з якою у довгостроковій перспективі експортні ціни на сировинні товари знижуються щодо імпорнтних цін на готові промислові вироби. Внаслідок цього становище країн – експортерів сировинних товарів значно погіршується.

Проаналізуємо історичні значення цін на пшеницю у США, починаючи з початку ХХ ст. (рис. 1). Як бачимо, всі зазначені вище періоди відображаються ціновими стрибками. На графіку також чітко видно, що процес зростання цін відбувався вищими темпами, ніж процес зниження. Наприкінці ХХ ст. ця тенденція посилилася, підтверджуючи дані, наведені у табл. 1.

Розглянемо, як суперцикли позначаються на агропродовольчому ринку України. Для прикладу візьмемо експортні ціни на продовольчу пшеницю (рис. 2). На графіку можемо бачити, що максимальні значення цін були у 2008 р., 2010 та 2011 рр., тобто у період продовольчої кризи.

Загальновідома світова продовольча криза 2007–2008 рр. є яскравим прикладом неконтрольованого зростання рівня цін та їх волатильності. Для широкого розуміння передумов продовольчої кризи та її зв'язку з сировинними суперциклами доцільно виокремити середньо- та короткострокові фактори.

² Rosenberg N., Frischtak C.R. Long Waves and Economic Growth: A Critical Appraisal. *American Economic Review*. 1983. № 73(2). URL: <https://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v73y1983i2p146-51.html>

³ Becker G.S. Family Economics and Macro Behavior. *American Economic Review*. 1988. № 78(1). URL: http://www2.um.edu.uy/acid/family_economics/family%20economics%20and%20macro%20behaviour.pdf

**Основні передумови різкого
зростання попиту на сировинні товари**

Загальні риси	1894–1932 рр.	1932–1971 рр.	1971–1993 рр.	З 1993 р.
Роки пікових значень	1915–1917 рр.	1950–1957 рр.	1973–7194 рр.	2003–2008 рр.
Швидке глобальне зростання економіки, %	-	4,8	4,0	3,5
Великі конфлікти та геополітична нестабільність	Перша світова війна	Війна в Кореї	Війна у В'єтнамі	Іракський конфлікт
Інфляція	Широко розповсюджена	Обмежена	Широко розповсюджена	Обмежені макроекономічні наслідки
Період значних інфраструктурних інвестицій	Перша світова війна	Післявоєнна відбудова	-	Швидке будівництво інфраструктури у Китаї
Які сировинні товари подорожчали	Метали, с/г продукція	Метали, с/г продукція	Нафта, с/г продукція	Нафта, метали, с/г продукція
У яких сировинних групах було зафіксовано першочергове зростання цін	Метали, с/г продукція	Метали	Нафта	Нафта
Зростання цін (від нижньої точки до піку), %	34	47	59	131
Кількість років зростання цін до досягнення піку	4	3	2	5
Кількість років зниження цін до досягнення піку	4	11	19	-

Джерело: Global Economic Prospects: Commodities at the Crossroads. Washington: World Bank, 2009. P. 55.
URL: http://siteresources.worldbank.org/INTGEP2009/Resources/10363_WebPDF-w47.pdf

Середньострокові фактори (2000–2006 рр.) включали:

- сповільнене зростання вирощування зернових культур починаючи з середини 1980-х років, поєднане із постійним збільшенням попиту. У перші чотири роки нового століття споживання перевищувало виробництво. Саме тому коефіцієнт використання запасів знизився з 34% наприкінці 1990-х років до 20% у 2005 р.;

- підвищення цін на нафту – з 20 дол. США за барель у 2001 р. до більш як 120 дол. США за барель у 2008 р. Це обумовило зростання витрат на дизельне паливо та деякі види мінеральних добрив. Коли ціна нафти перевищила позначку 70 дол. США, виробництво біоетанолу із зернових культур стало комерційно вигідним. Отже, зріс попит на біопаливо;

- знецінення долара США, яке зумовило збільшення попиту імпортерів;

- зростання обсягу операцій на ф'ючерсному ринку.

Ці фактори спричинили відносно повільне зростання цін на зернові впродовж 2002–2006 рр. Зокрема, підвищення світових цін на кукурудзу становило 16%, на пшеницю – 35%, на рис – 49%. Учасники ринку спостерігали зниження світових запасів продовольства, що робило ринок вразливим до короткострокових потрясінь. Тому сам факт цінового стрибка був ними очікуваний, хоча точний час та подальша магнітуда коливань призвели до несподіваних наслідків.

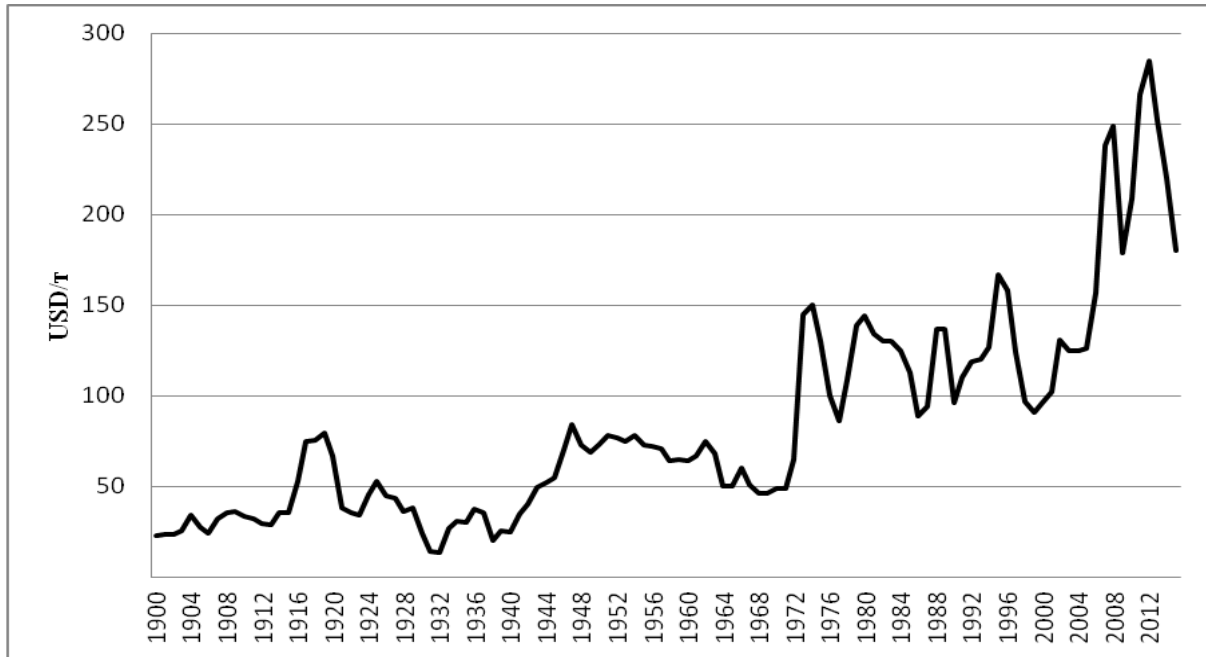

Рис. 1. Динаміка закупівельних цін на пшеницю у США, 1900–2015 рр.

Джерело: Wheat Data. United States Department of Agriculture. Economic Research Service. URL: <http://www.ers.usda.gov/data-products/wheat-data.aspx>

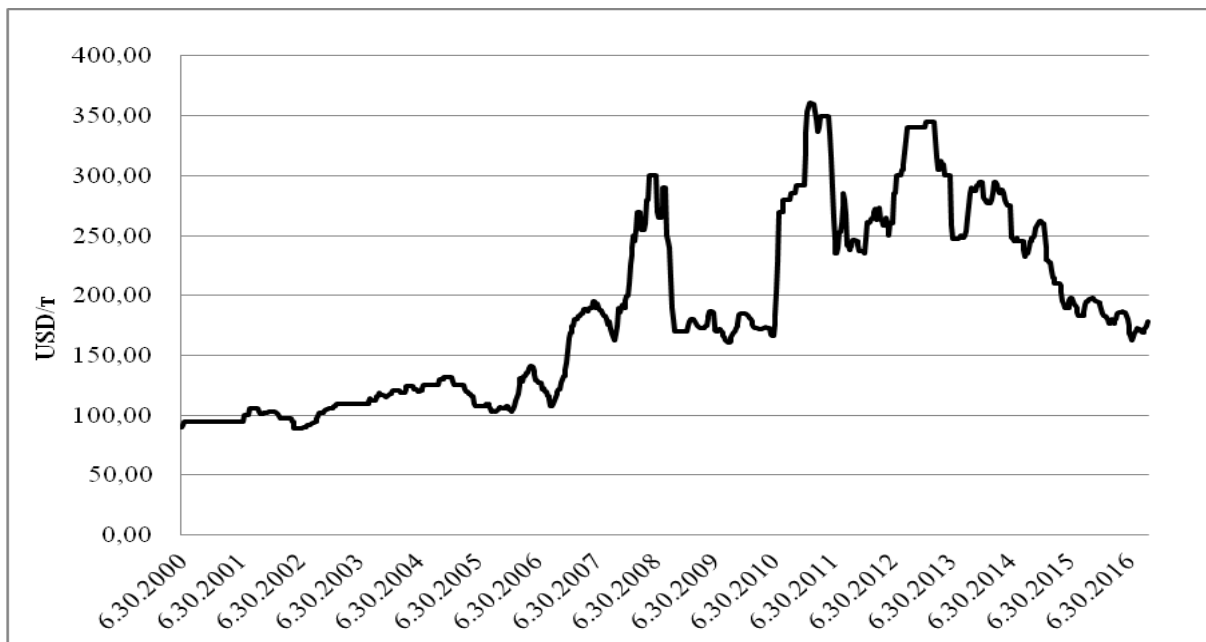

Рис. 2. Динаміка експортних цін (FOB) на пшеницю у морських портах України, 2000–2016 рр.

Джерело: APK-Inform.

Серед короткострокових факторів доцільно було би виділити такі:

- низький урожай (наприклад, світовий урожай пшениці у 2006/2007 МР був на 5% нижчий від урожаю 2005/2006 МР);

- ухвалення у 2005 р. урядом США Акту про енергетичну політику, який стимулював використання біоетанолу. Як наслідок, підвищився попит на кукурудзу.

Під час швидкого зростання цін уряди країн та споживачі почали реагувати на них, пришвидшуючи інфляційний процес. Їхня поведінка включала такі дії:

- заборону експорту пшениці та рису;
- зниження імпорتنних тарифів, що дозволило споживачам підтримувати високий рівень попиту та, відповідно, світових цін за рахунок скорочення доходів державних бюджетів;
- панічна політика запасання продовольства в ситуації, коли попит значно перевищує пропозицію⁴.

Розгляд наведених вище факторів дозволяє зробити висновок, що процес дестабілізації глобального продовольчого ринку мав відносно *довгий еволюційний характер*. Отже, ймовірність значних цінових зрушень деякою мірою піддається довгостроковому прогнозуванню за умови детального вивчення динаміки ринкової кон'юнктури. Очевидно, що якби короткострокові чинники (низький урожай та стихійний попит на біопаливо) проявили себе у нижній точці суперциклу за відносно низьких цін, то амплітуда короткострокових цінових стрибків була би значно меншою.

Починаючи з 2012 р. ціни в Україні та світі починають поступово знижуватися, узгоджуючись зі спадною динамікою поточного суперциклу сировинних ринків. Зазначимо, що нинішній (четвертий) цикл цін на сировину, який розпочався на початку 1990-х років, обумовлений активним розвитком економіки країн БРІК, зокрема Китаю. Проте починаючи з 2010 р. розвиток економіки цієї країни почав істотно сповільнюватися: у 2016 р. приріст номінального ВВП становив лише 1,2%. Окрім того, істотна девальвація юаня у 2016 р. знизилася імпортні можливості країни. У цьому випадку можна говорити про так званий "експорт дефляції", за якого велика

⁴ Sharma R. The Transmission of World Price Signals: The Concept, Issues and Some Evidence from Asian Cereal Markets. Agricultural Trade and Poverty: Making Policy Analysis Count. Paris: OECD, 2003. URL: <https://www.econbiz.de/Record/the-transmission-of-world-price-signals-the-concept-issues-and-some-evidence-from-asian-cereal-markets-sharma-ramesh/10001779250>

індустріальна країна постачає на світові ринки дешеві промислові товари, стримуючи економічний розвиток країн-конкурентів.

Зауважимо, що останній період активного розвитку світової економіки також був обумовлений ослабленням монетарної політики провідних країн світу після фінансової кризи 2008 р. Водночас поточний період підвищення відсоткових ставок обмежує залучення інвестицій у країни, що розвиваються.

Як і під час попередніх суперциклів, разом із попитом на сировину зростає і пропозиція як результат інвестицій у технології виробництва. Наприклад, у Північній Америці прогрес в енергетичній галузі обумовив відкриття та експлуатацію раніше недосяжних родовищ нафти та газу. Щодо сільськогосподарських товарів, то вплив погодних умов на виробництво стає дедалі менш відчутним. Це спричинило рекордне зростання світових запасів продовольства⁵.

Таке гальмування світової економіки обумовлює початок спадної фази останнього циклу на ринку сировини. В цей період економіка країн – експортерів сировини (до яких належить Україна) є вкрай вразливою. Прибутковість сільськогосподарських підприємств знижується, що підриває потенціал усього аграрного сектора. Саме під час періоду низьких цін аграрії потребують активної допомоги держави. Основними інструментами підтримки доходів сільгоспвиробників є дотації, впровадження пільгового режиму оподаткування, компенсації ставок за кредитами, надання ринкової інформації тощо.

Згідно з інформацією Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), до 2050 р. кількість населення Землі зросте до 9,15 млрд людей. Окрім того, сукупний ВВП зросте у 2,5 рази, а дохід на одну особу – у 1,8 рази. Це дозволить більшій частці населення споживати продукти тваринного походження. Загалом сукупний попит на продовольство зростатиме щорічно на 1,1% – удвічі меншими темпами, ніж протягом останніх чотирьох декад.

⁵ Commodities Super-Cycle: Is It Coming To An End? Morgan Stanley report. September, 2013. URL: <http://www.morganstanleyfa.com/public/facilityfiles/sb091208074535/1dbd5eb2-09ed-406b-88ee-2a347d9b1432.pdf>

Щодо прогнозів пропозиції, то виробництво зернових культур до 2050 р. щороку зростатиме на 0,9%, м'яса та цукру – на 1,1%. При цьому обмежена кількість родючих ґрунтів та водних ресурсів може спричинити відставання темпів пропозиції від динаміки попиту⁶. Такий прогноз узгоджується з теорією Мальтуса, згідно з якою, з огляду на збільшення населення планети у геометричній прогресії за умов обмеження продовольчих ресурсів (які можуть зростати лише в арифметичній прогресії), неминучим є її перенаселення та настання голоду⁷. Незважаючи на той факт, що дефіцит продовольства сам по собі є обмежуючим фактором для зростання популяції, очевидним є майбутнє переважання попиту над пропозицією.

Отже, людство очікує новий період високих цін на продовольство. Особливістю нового суперциклу цін на сировину буде те, що обмеженнями пропозиції виступатимуть природні ресурси планети (родючі ґрунти та

вода). Тож за відсутності війн або масштабних катаклізмів тенденція до зниження буде можливою лише завдяки науково обґрунтованій інтенсифікації сільського господарства.

У таких умовах Україна може стати одним із основних постачальників продовольства на світові ринки. Метою уряду на поточний період має стати підтримка доходів українських аграріїв (насамперед – малого та середнього бізнесу) в період низьких світових цін, стимулювання оновлення ними основного капіталу, розширення та інтенсифікації виробництва. Не менш важливою складовою є усунення логістичних та юридичних перешкод у процесі реалізації виробниками своєї продукції, а також забезпечення сталого розвитку шляхом законодавчої регламентації норм сівозмін. Дотримання цих правил дозволить Україні стати житницею не лише Європи, а й стрімко прогресуючих країн Азії та Африки, та зайняти провідні позиції на світовому ринку продовольства.

⁶ Alexandratos N., Bruinsma J. World Agriculture towards 2030/2050. *ESA Working Paper*. 2012. № 12-03. URL: <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>

⁷ Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень. Київ: Знання-Прес, 2005. 256 с.